

INTERVJU MED ERIK STERTMAN

som börjar med att läsa ur sina nedtecknade minnen, vilka han givit namnet "På pensionärsbänken".

- Jag har kallat den för pensionärsbänken. Den stod där högst uppe på bänken ve"ån. Tre gamla pensionärer - vi kunna kalla dem Olle, Kalle och Lasse. Lasse - farsgubben dä då. Hade gemensamt snickrat ihop ... snickrat ihop den av virke som de lånat - stulit om man säger då från brukets virkesförråd, så den var i dubbel bemärkelse bolagsbänk. Nästan varje dag på sommaren, om det var vackert väder kunde man få se de tre gubbarna komma knäande i gåsmarsch på den smala gångstig som ledde till deras sommarparadis som stod där kringgårdat av nyponbuskar å några ungbjörkar, som bildade en skuggig berså. Väl framme brukade de stursa upp sig och sitta tysta en stund och meditera innan språklådan kom i gång.

Nedanföör sig på andra sidan ån hade de det nedlagda gamla järnbruket med sina gråsvarta slaggstensmurar och stora svarta takytor, där de två masugnspiporna pekade som minareter mot skyn.

Olle och Kalle hade jobbat på cellulosafabriken när de pensionerades. De hade kommit hit på luffen för några decennier sedan. De kom från Sundsvallsdistrikten där sågverksdöden pågick som bäst. Var och varannan jobbare där var arbetslös. Nöden var stor och det fanns ingen annan utväg än att sticka åt något håll, och då kom dom hit och fick jobb på det pågående fabriksbygget här, och fortsatte sedan som driftarbetare och blevo kvar.

Lasse däremot var så gott som infödning och hade jobbat i järnverket tills det lades ned. Fick sedan jobb på den s.k. mekaniska verkstaden som stått för reparationsarbeten åt bruket, åt järnverket, och nu fortsatte sin verksamhet ... och skogsbruket.

"Du Lasse", sa Olle, "det var väl ett jäkla slit i det där svarta hel-siket? Jag har gått igenom det och tittat. Man kände sig nästan mörkrädd när man såg de sotiga väggarna och de svarta smälthärdarna, den stora ånghammaren och de små klipphamrarna och mycket annat som nu rivits ut samt hyttan och kransen och det hemska kolhuset med sina svarta krokiga gångar. Fy tusan, vad gubbarna skulle ha frusit på vintern och svettats på sommaren under slitet där. Inget att värma sig vid. När dom fick tid att slänga i sig flott- eller margarinsmör-gåsarna. Inget badrum för att få av sig stybbsotet fanns väl då, förstår jag, något badhus. Ja du Lasse, du har väl reda på hur det var?"

"Ja gubbar, det var ett slit som ni har det svårt att förstå. Hett, kallt och varmt och dragigt om vart annat och mycket manuellt jobb. Tungt - allting man höll på med frestade på krafterna till det yttersta. Ni skulle sett smältarsmederna där de stod i sina långa smältarskjortor och hemmagjorda träskor - ett par brädlappar med en läderlapp på påspikad tvärsöver och brottades med de tunga smältorna i den infernaliska hettan och sedan den hektiska brådskan vid ånghammarsmidet. - Och hyttan sedan - vilket slit där, om hon inte gick bra, utan det var s.k. rågång - när järn och slagg rann som långmjölk efter järnhällarna på golvet. Jo det var nog en spegelbild av Dantes Inferno

ibland. Och apropos kolhuset så var det konstigt att gubbarna stoppade så länge som dom gjorde. Ni förstår hur det var att köra fram med de tunga kolkärrorna i de långa korridorerna - dålig belysning, trångt och jäkligt på alla vis och på vintern när det var tjugo-trettio minusgrader - inga varma matsalar som de har nu, utan dom hade en liten skrubben som var uppspikad mot en vägg där dom kunde slå sig ner när dom åt sina iskalla smörgåsar. Något att värma på fanns inte. Det var före primen det se. Tänk gubbar, om någon kommit stickande med en termosflaska och bjudit på en het kaffeslurk - då hade dom nog blivit religiösa hela bunten. Och apropos bad - ja det fanns ett kallbadhus i järnverket, stålverket, men dit var det lång väg. Kolhuset låg ju på den här sidan ån. Järnverket på den andra. Nej det var att traska i väg hem svart som en fullblodsneger till enrummaren, där gumman hade varmvatten i ordning i en tvättså, eller tvättbunke på golvet och så var det för gubbarna att riva av sig paltorna och krypa i bunken, där sedan hustrun med grovborsten försökte skrubba honom ren inför de intresserade ungarnas ögon. Dom hade kanske lika roligt som ungarna nu framför dumburken. Och apropos vatten - ja det var brunnen här och där mellan kåkarna. En del hade närma väg och en del kunde ha ett hundratal meter till pumpen. Och angående tvätt så fanns det visst någon enstaka tvättstuga, men för det mesta fick nog fruntimmerna hålla till ute nere vid ån. Nere vid ån fanns det en massa tvättbryggor och där slet kvinnorna både sommar och vinter och frös det ihop vid någon brygga så var det att hugga ut en vak och fortsätta. Vilket slit kvinnorna hade då med rengörning och skurning av kvistiga lort-samma trappor och golv i de stora kasernerna, och alla ungar att hålla reda på när dom kom in efter sina lekar i stugbrinkarna, där dom på några minuter förvandlats till små niggerungar. Ja fruarna nu, de vet inte hur bra de har det i dessa stress- och mentaltider som nu råder."

- Jag hoppar över ibland.

- Hoppar Ni över? Varför det?

- Jaa - dä kan hända - jag vet vilka tider som är nu för jag följer må och läser ... som gått till överdrift i hela vår kulturella tillvaro.

"Men", sa Lasse, "angående järnverket så kanske det låter underligt det jag säger, att man tyckte nog det saknades ... Man var van att under de mörka höstkvällarna se gnistregnet över kransen och höra stålblåsningens hesa tjut och se eldspruten, höra ånghammarens dova dunkande och klipphammarens kippande och slamret när masugnarna fyllides. Man tyckte att något hade dött", sade Lasse och tystnade.

- Nä, jag vill inte tal' om när farsan kom hit ä, när vi flytta hit å innan vi kom hit.

- Jaså? Varför inte det?

- Jag menar, de kan väl inte vara intressant?

- Jo, det tycker jag. Det speglar väl förhållandena då, på den tiden. Men Ni får göra som Ni vill.

- Det går ju an att stänga av när jag läser det så får ni ... där ni tycker att det passar att komma in. - Jag är kolossalt rädd å komma i nå rop ändå ... dom har kunna misstänkt mej men inte haft nå.

"Men", sa Lasse, "angående järnverket så kanske det låter underligt ...

"Ja, du kanske har rätt" sade Olle, "att det nog känns litet vemodigt när något som man är van vid kommer bort" och tillade: "Du är väl barnfödd här på bruket kan jag förstå?"

"Nej" sa Lasse, "Jag var några år gammal när vi kom hit och det var vid slutet av 1890-talet - i början på 1900. Vi kom hit ifrån en socken som ligger omkring sex mil härifrån. Min morfar hade ett litet torpställe som han och farsgubben hjälptes åt med att sköta. Två kofödor, gris, höns och några får var hela uppsättningen. Far var när vi kom hit något över trettio år. Fem syskon var vi. Den äldsta var en flicka på tio år, sedan tre pojkar i åldern mellan åtta till två år, och sist en flicka som var tre månader. Som ni ser var det en ganska stor familj som skulle leva på det lilla torpet. En svägerska till far som var änka skulle också underhållas av torpet. Ja som ni förstår så måste ju far ha någon annan inkomst vid sidan för att kunna klara av det hela. En halv mil därifrån, vid en sjö innan Långsjön, låg en bondsåg. Där hade far jobb som stabbläggare. Betalningen var nog i knappaste laget, men den ringa förtjänsten fick lov att räcka till det nödvändigaste." - Dom gjorde ju mycket då själv naturligtvis. - "Men en dag när far kom till jobbet fick han den jobbsposten att sågen skulle slås igen. Den lilla brädgården var full, och avsättningen var i minsta laget, så när far kom hem efter det sista skiftet hade han något att fundera över. Något skogsarbete i den utsträckning som nu finns, fanns inte. Han funderade på att han kanske skulle få tag i någon milkolning, men det var ett chansartat jobb. Gick det bra så gick det och hade man otur så fick man slita för ingenting. Nej, tänkte han, jag far ner till socknen." - Där vi bodde var närapå en mil från själva socknen. - "Till socknen på söndag. Kanske Grubb-Erik eller Moss-Lars är hemma över helgen." - Dom jobba här. De var två backstugusittare.

"De ovannämnda gubbarna var två backstugusittare som hade fått jobb här på bruket. Ibland hände det att de tog ledigt några skiften vid helgen och for hem och såg efter kåken, men det var inte tätt de gjorde det. Det var inte nästgårdsväg att komma från bruket här. En mil från bruket låg Hårsla." - De fanns ingen järnväg här då inte, utan han är från 1926, blev han till, som hade järnvägsförbindelse med ... och från Söderhamn till socknen var det en drug mil. Det var till gå det se. Så skulle nån av gubbarna hem så fick dom gå två mil och åka sex på järnvägen. En cykel på den tiden var en nästan lika stor lyxartikel som en bil nu.

- Jaså, var det det?

- Jaa. När far kom hem från sågen och talade om att det var slut med den lilla förtjänsten och att han funderade att höra efter jobb här gjordes inga invändningar. De visste att det var ingen annan utväg. Man förstod att det blev värst för mor, som hela sitt liv hittills skött om sina djur, att få lämna spinnrocken och vävstolen som varit

hennes käraste.

... Det måste gå. Det blir värst med den andra svärfadern hur han skulle klara uppgiften, men ... haft fruntimmer ... arbetade som en karl ... så det gick nog. Jag får väl fara hem någon gång och se hur dom klarar sig, tänkte far.

På söndagsmorgonen gick far ner till socknen med förhoppning att någon utav gubbarna var hemma, och han hade tur. Grubb-Erik hade kommit hem på lördagskvällen och han sa åt far att du får jobb direkt, för dom vill helst ha gifta gubbar. Dom var mer stabila. Ungkarlarna kom och gick hur som helst. Stick i väg ner du och hör efter sa Grubb-Erik och far knallade i väg på måndagsmorgonen. Det var te gå dä. Fyra mil härifrån låg En socken, då va Enånger. Där hade far en svägger som var bonde. Dit kom far fram på eftermiddagen, men då var han lagom trött, så då låg han över till tisdags morgon då han startade de återstående två milen till bruket. Och när han kom hit så uppsökte han de två hemmaborna, hemmabornas lag, logi som befanns vara i den där stora kasernen som syns därifrån, d'ä tian. Fast den nu är ombyggd och moderniserad.

Då bodde där 24 familjer i enrumslägenheter. I genomsnitt sju à åtta ungar i nästan var familj, så det var mera innevånare i en sån där kåk än i mången bondby. Grubb-Erik och Moss-Lars hade ett rum tillsammans. Moss-Lars hade nattskift så far skulle få kampera i hans loft. Grubb-Erik hade dagskift. Han visade far var masmästaren bodde. Jag tror du kan träffa honom hemma nu. Far knallade dit och knackade på och steg in. Masmästarn som satt och tittade i en tidning bad far stiga på och undrade vad ärende han hade. Ja, far talade om att han sökte arbete, var han var ifrån, att han hade familj. Frisk och stark var han - var väldigt kraftig gubben - frisk och stark var han, inga fel.

Men gamle masmästarn som hade haft mycket att göra med folk av olika kategorier var en god psykolog, så han såg att far så ärlig och rejäl ut. "Ja arbete finns nog att få, men hur tänker ni göra med familjen?"

- Ska jag fortsätta?

- Ja hemskt gärna. Det är intressant tycker jag.

"Det blir kanske svårt för er att vara ifrån familjen så långt som det är att komma hem", sa masmästaren. Då svarade far: "Det vore ju bäst för både mej och dem om jag kunde få hit dom". "Ja", sa masmästarn, "kan ni ordna med flyttningen så ska jag klarera ... sedan, och husrum finns i tian. Det är en smältare som bott där men som nu flyttat till Västmanland. Vi kan gå ut och titta på lägenheten."

Och masmästaren och far knallade i väg upp till den stora kasernen, kallad tian. Det var ett ganska så stort rum med en av bolagets stora spisar upptagande en ganska stor del av väggen. - Det var en väldigt mur, se - spismur. - Tapeterna var fläckiga och illa medfarna. På vissa ställen på väggarna hade väggmadamerna skapat regelbundna fyrkanter. "Ja här har Sveriges konungahus suttit" sa masmästarn och skrattade, "och där antagligen några planscher med änglar och bibelspråk av storleken att döma". Det blev märken där. Vägglusen - då var exkrement. ... Då synas så väl var tavla hade hängt, för där var

då.

- Vägghadamer, kallade ni dom.

- Ja, vägglöss då se. Då var nånting hemskt förut se ...

"Ja" sade nu masmästarn, "far ni hem och ordna med flyttningen och körkarlar. Ni behöver väl veckan ut att ordna upp det. Under tiden skall jag ordna med målarmästarn här att han skickar upp en man hit och tapetserar och snyggar upp och målar lite." Och så var den saken klar.

Far knallade ner till Grubb-Erik och när kvällen kom, så kröp far ned i Moss-lars' slaf. "Jag kan undra", sa Grubb-Erik och flinade, "Om dom kommer att gilla dig i natt, matgästerna våra." Ja far behövde inte ligga länge, förrän han kände hur det började klia och bränna lite här och var på kroppen. Och när han började riva och klia sig fick han tag i en välgödd vägghadamer och när de började bli för jäkliga och lukten - dom lukta illa å se - ja då var alldeles som en frän lukt, stor å rö - å lukten blev allt vedervärdigare, steg far upp och satte sig på en stol. "Ja" sa Grubb-Erik, "dom brukar vara jäkligare när dom luktar". - Lukta okristligt nog. - Men man vänjer sig till slut, man blir som dom kallar det immun mot dom jäklarna. Men full i fan är dom. Jag hörde talas om, när jag kom hit, om en jobbare som steg upp en natt i förtivlan, skaffade sig fyra hinkar, ruskade och gjorde rent i sängen, så gott han kunde, fyllde vatten i hinkarna och ställde så sängbenen i dem och kröp till kojs igen. "Nu lura jag er allt era blodiglar". När han legat en stund hörde han hur det smattra på ... "Va tusan tänkte han, regnar det in"? Men hur det var så började det klia och kräla på benen. Han opp och tände ljuset, nyfiken över om dom också var simkunniga. Så hörde han ett dropp som ett slag mot fällen, och när han tittade mot taket, vad fick han se? Jo en visisjon av ... på marsch. Där kom dom klivande i rad uppefter väggen seglade ut under taken och när dom kom rätt över sängen så släppte dom ner sej. Det har hänt det.

Man kan nästan undra om dom inte har lite mänskligt förstånd, och det är väl heller inte så konstigt, för dom umgås ju mycket med människor, med oss, sa Grubb-Erik och grinade upp sig.

På morgonen stack far hemåt igen, vilade ut ett tag hos svågern och fortsatte sedan hem. Och frampå nattkröken var han hemma. Då hade han gått sex mil. Ja han vila ju - fyra mil. Två torpare som sedan ordna för emigration, två torpare erbjöd sig som forkarlar och en dag tog de avsked av det kära gamla torpet. Det enkla bohaget lassades på de två åkrillorna, vi ungar placerades med mor i en soffa och så bar det i väg mot okända öden.

På eftermiddagen kom vi till Ed socken och där hos vår sväger låg vi över till morgonen. Hästarna behövde pusta ut efter de dryga fyra mil. - Det här är ingen saga, det här är sant det. Det har hänt det här.

Och det var till fortsätta. Då var det landsväg, bara grusväg där, dåligan grusväg. På morgonen fortsatte färden de två återstående mil och frampå dagen anlände vi till vår emigrationsort, den stora arbetarkasernen, och där samlades i all hast en massa nyfikna

käringar och ungar. Dom tyckte nog vi såg ut som ett tatarfölje när vi plockade in våra pinaler. Forkarlarna for ner till bruksstallet med hästarna medan far skaffade lite ved till den stora spisen, medan mor letade fram kokkärl och matvaror, och när forkarlarna kom tillbaka från stallet så intogs den första måltiden i vårt blivande hem.

Senare på kvällen vidtog provliggningen. Forkarlarna skulle också ligga över till morgonen, så det var ganska trångt om saligheten i sängkammaren - köket. Vägghadamerne hade målargesällerna skrämt på flykten för tillfället, så natten blev ganska lugn, men dom kom tillbaka senare, vägghadamerne menar jag, inte målargesällerna.

På morgonen for förkarlarna hem till sitt land igen, och när far och mor fått litet ordning på det mesta var det tid för far att prova sitt nya jobb. Av masmästaren upplystes han om att han skulle få börja som vagnskjutare till masugnen, ett ytterst tungt och krävande arbete, allra helst på vintern. I ur och skur, så man kan säga att denna hans första arbetsdag var början till ett förtyrärt slaveri.

Då på den tiden fanns inte ordet semester för arbetare. På den tiden fanns inte ordet semester för arbetare i den svenska akademins ordlista. Inte heller 48 timmars arbetsdag, utan mellan 70 och 80 timmar. Dom jobba åtta timmar och vila åtta. Jag förstod inte hur han orkade. Han var aldrig sjuk, efter vad jag kan minnas. Han var som en maskin. Fick han lite potatis och strömming å en mjölkskvätt så gick han både dag å natt, fast det var det lilla han vilade när han var ledig.

- Eet blir mycket det här.

- Ja men det var väl meningen att vi skulle prata länge.

- Då på vintern när han slutat skiftet, då stod han för det mesta i vedboden. Den stora bruksspisen slukade hur mycket ved som helst. På sommaren under bärtiden tog han en bärkorg och stackk i väg till skogs och kunder återkomma någon timme innan han skulle börja på jobbet igen.

Mor tycker jag mest synd om nu efteråt när jag förstår, hur svårt det skulle vara för henne att akklimatisera sig för de nya och för henne odrägliga förhållanden som hopades över henne. Men det måste gå och eftersom hon var en godmodig och sansad kvinna så fann hon sig i det som något oundvikligt. Det var värst med vägglössen i det stora bolagskåkarna. Hur många liter fotogen och hönsfjädrar mor gjorde utav med, vet jag inte, men jag minns att nästan för varjekväll såg jag henne med fotogenbuteljen i ena näven och hönsfjädern i den andra fara över varenda liten springa i sänggavlarna och bottnar. Jag minns att vägghadamerne dom kom fram och kilade som yra höns kors och tvärs oroade av fotogenlukten. Och då var ... där och mördade dem. Jag har nog åtskilliga ... på mitt samvete. Och fotogenet åstadkom - om fotogenet åstadkom någon manspillan vet jag inte, men dom blev väl immuna till slut dom också.

En dag när far stod i vedboden - ska jag fortsätta? ... Det var länge sen jag skrev det här nu. Nu har jag samlat ihop så mycke genom att det har hänt så mycket i Europa ...

En dag när far stod i vedboden och högg ved kom en arbetskamrat ... vi kallar för att få pata bort några minuter. Den där ...Olle

var en livad och glad fyr. Jag minns honom väl. Far gillade honom mycket. "Hur är det Lars?" sa han. "Du ser lite dystert ut. Men ved har du i alla fall så du klarar dig", sa ...Olle. "Ja det är inte det som fallerar" sa far, "men den här förbannade vägglössen håller på att äta upp oss. Det hjälper inte hur än mor går an och penslar dom mä fotogen. Där får man ligga och dra i sig vägglus- och fotogenlukt. Det är så man kan osa ihjäl sig."

"Jaså" sa Ön-Olle, "då ska jag visa dej ett knep som kommer att reducera dom åtskilligt. Där har du en lämplig brädstump ser jag, och där på väggen hänger en borrhsväng också, och du har väl någon liten borrh som passar till borrhsvängen kan jag förstå."

Ja, far letade fram en borrh och undrade vad Ön-Olle skulle med brädan, och borren. "Tänker du bli nån hemslöjdare på fritiden". "Ja hemslöjd kan man kanske kalla det och nu skall du få se på gnistor" sa Ön-Olle och började att borra hål i brädbiten. Menhan borrade inte genom utan sparde ett tunt skikt i botten. När brädan var färdigborrad sade han åt farsgubben: "Den här brädan lägger du i sängen i natt med hålen neråt och i morron bitti när gumman din gjort eld i spisen så säj åt henne att elda duktigt, helst så att spisringarna blir röd. Och när det är klart så ska du ta brädan å slå den med hålen nedåt kraftigt mot ringarna, å då skall du få känna att det börjar på osa katt" sa Ön-Olle ochgrinade glatt. "Och sen tänker jag det blir bostation här i vedboden."

När det blev läggdagsknallade far till vedboden efter lusfällan och när han kom in med den och lyfte upp halmnadrassen i gustavianarn - dom kalla den där säng för gustavianare ... trodde mor - när han kom in med brädan trodde mor att han fått en skruv lös. "Vad skall det nu bli?" sa hon. "Det får vi si i morron bitti å nu kojlar vi" sa far.

På morronen steg mor som vanligt upp, gjorde upp eld i spisen och satte på kaffepannan. Far låg tills cikorian var kokt. Kommenderade mor att elda på utav attan, ringarna ska vara röda sa han. Och mor hon eldade och vågade inte säja ett knyst emot. "Ja nu har det nog pelat av riktigt för farsgubben. Först komma indragande med brädbitar å lägga dem i sängen å sen kommendera eldning så spisen kan smälta. Oj oj oj, hur skall detta sluta?" Så steg far upp, kände på spisringarna. "Jag tror jag lägger på nära trån till" sa far. "Håller du på att bli sjuk eller fryser du" undrade morsan. "Nä" sa far, "men nu ska vi provköra Ön-Olles patent" och fiskade upp brädan från sängbotten, smög sej fram till spisen, tog sats och måttade ett kraftigt slag mot - med brädan mot spisslingen. Vi ungar vaknade av smällen och säkert var det lika spännande för oss små då som det är för ungarna nu när dom ser på gubbarna från Ponderosa i TV. Ja det regnade vägghadamer ur hålen i brädan. De brändes ihop till små svarta kulor på den brännheta spisen och rullade omkring som hagel på spiselhällen, och det luktade bränd vägglus så man knappast kunde andas. "Jaså" sa mor, "jag har funderat var den där lukten har kommit ifrån när jag har gått ut i farstun om mornarna, men nu förstår jag" sa hon och skrattade. Såna där lusfällor hade dom nog i varenda familj. Det var en utställning nu å på ett ställe där dom hade en sån där.

Vi var åtta familjer om en ingång och om alla använde sig av Ön-Olles patent så blev farstun fylld som engasklocka. Och Ön-Olles svordom angående massfabrikation av lusfällan gick i uppfyllelse. Far plockade

sängarna full och dessa lusfångare var nog de mest effektiva tills cyankalium kom. Då var ju de enda då, cyankalium. Dan Andersson, han skalden, han dog genom sån där cyanväte han. På ett hotell i Bollnäs tror jag. D'ä ytterst giftigt. De tar död på de där väggmadamerna å dom hade väl döda å han tog upp på natten. Men då var cyankalium kvar, så han dog, han blev förgiftad. Ja Dan Andersson är väl bekant?

- Ja det är han.

- De där stora bolagskåkarna man kallar var dragiga. På vintern var det att blåelda i den stora bruksspisen som slukade massor av ved. Farsgubbens fritid då upptogs för det mesta i vedboden. Veden fick dom gratis, men jag tror visst att dom fick betala något för hemkörningen, och med den knappa förtjänst gubbarna då hade, så hade de ej haft råd att köpa den ved som gick åt, utan då hade de väl fått frusit inne. Jag minns inte så noga vad förtjänsten då kunna komma upp till, men jag tror att en fjorton dagars period omkring tretti-trettifem kronor. Å fick jobba så jäkligt. Jag ä inte säker men jag språka mä Falk också om de där förut. Det var inte mycket att hurra för då familjerna för det mesta bestod av i genomsnitt sju till tie personer. Arbetstiden kunde nog beräknas till sjutti-åtti-timmars vecka.

- Vad var det för någonting, som Ni hoppade över nu?

- Ja då var en historia. Då var om en gubbe. Han hade tretton stycken. Då var en sån där brukshistoria. Ganska trevlig men - jag menar, den passar inte i de här sammanhänge.

I alla fall, så angående vintern och kylan så fick mor också lära sig ett knep av grannkärningarna att reducera de små hoppande plågoandar som kallades loppar, som nu för tiden är så gott som försvunna, men då fanns i oräkneliga skaror. Då för tiden fanns det inga dunbolster eller spring- och skumadrasser i arbetarhamnen, utan s.k. bolster fullstoppade med råghalm, vilket kärningarna fick gå ner till tröskladan och hämta. Stoppade täcken och filter var sällsynt. Nej, fårskinnsfällar skulle det vara. De höllo värmen och stoppade länge. Bönderna höll då för tiden stora fårfloccar vilka strövade fritt omkring och för överkomliga priser kunde familjerna skaffa sig några fårskinnsfällar. Ett fårskinn var billigt då, och en fårskinnsfäll höll nästan en hel generation. Men en nackdel hade dessa fällar - dom var idealiska som hemvist för de små hoppande satarna. Sen dom sugit sig mätta, kröp dom in i bottenullen i fällen och tog igen sig till nästa mål. Men kärningarna voro fulla i fan dom. På den kalla vintermorgonen snoede dom ihop fällarna, kvickt ut med dem i snön där de fick ligga utsträckta med ullen neråt ett bra tag. Och sedan började massakern. De annars så kvicka höjdhopparna låg där stelfrusna och blev ett lätt byte för flinka kärning- och barnnypor. Jag kommer säkert ihåg att vi småttingar tyckte att smällen när de små satarna sprack emot tunnageln var mest spännande. Dom var alldeles rund och stinn, och när man klände sönder dom small det. De här är säkert de här se. Så ni hör gubbar att även vi barn hade våra trevliga stunder i all fattigdom och umbäranden som kom, som kan förefalla nutidens ungdom, om dom händelsevis får höra talas om dem som överdrifter och förbannad lögn. Å så växte vi upp.

-... det fanns ingen cellulosafabrik dåutan då var då järnbruket. Å så var det jordbruket. Där hade dom mellan trettifem å förti hästar

på jordbruket. Så stort jordbruk var det där. Å då var te välja på endera järnbruket eller också jordbruket ... så blev fabriken byggd då.

- Var började Ni själv att arbeta någonstans när ni kom upp i ålder?

- Jag börja på jordbruket jag.

- Jaså.

- Farsan var rädd för järnbruket han. Han tyckte jag hade fått styvt jobb där. Men då var ju styvt på jordbruket å, då var ju mycket manuellt då. Då var ganska stor arbetsstyrka där. Då hade vi en rättare, en västgöte som låg i som en blodigel å bara körde på. Tio timmars arbetsdag alla gånger, å ändå längre. Man kunna få skofsta ibland under skörde- å andtiden. Jag kommer ihåg - då hade dom beteshagen ungefär ett par tre kilometer härifrån. Då fick vi rida ut må tre hästar på man. Å jag minns inte - jag tror vi hade förtisju öre för då. Å på vintermånade fick vi stig upp klockan tre å gå ner te stallet å rykta tre hästar. En man, tre hästar å ta ut all gödsel då å lika betalt. Vi fick ungefär en fem-sex kronor mera i lön då. Fick man storlön. De var lite över tretti kronor då, trettifem kronor.

1914 då börja dom på må fabriksbygge. Å då börja jag där, så där har jag jobbat i över förti år.

- Vad fick Ni för arbete då på fabriken?

- Jag var må på byggnationen först då. Sen var jag i packsalen - ja där pappen går fram. Å så på syleri var jag å hade diverse arbete. Men - är hon intresserad kan jag ju talaom lite hur det har vare efter första världskrige å hur vi hade då.

- Ja gärna. Det var väl svårt då under kriget, förstår jag.

- Jaa - få si - då va hemska tider då. Då kan inte nån yngre tänka hur då var då i.

- Nej, det är väl svårt att föreställa sig.

- 1909 när storstrejken utbröt - den har väl frun hört talas om? Då var en sympatiststrejk här. 1909 när storstrejken utbröt var jag tretton år. Arbetarna på järnbruket gick med i en sympatiststrejk. Understödet var ringa men stämningen var god. Demonstrationer till den en mil avlägsna stan gjordes av hundratalet demonstranter med trumslagare och dragspel i spetsen - det kommer jag så väl ihåg. Ja vi vet hur det slutade - nederlag för arbetarna. Och här fick de s.k. ledarna svartjobb innan de så småningom återfick sitt gamla jobb. Farsgubben också fick straff, han var ju må bland - ja, uppviglarna. Dom fick ju annat jobb innat dom fick tillbas sitt - dom fick ju som straffjobb.

- Var det något särskilt hårt arbete då, eller?

- Ja dom feck - då var järnbärning då se. Men dom villa ha tebaks han för han var ju van han gubbar. Å här kan jag sticka emellan.

Masugnen jag tala om där masugnspiperna var, där kalla dom en pipa för luffarpipa, för dom fick inte nå annat folk där. Då var mycke luffare på den tiden, lösdrivare om man säger. Å då kunna dom stanna här å

jobba nära skift så dom fick ihop till en liter brännvin. Då gick dom te Hudik å köpte fylla. Så dom var aldrig kvar mer än en fyra, fem dagar. Å då sköta dom den där luffarpipan dom kalla't, där dom fick nära kronor. Å så - i masugnen var'e en botten dom kalla för luffarbotten. Dit opp bruka dom gå å lägga sej, å där gick de gasledningar. Dom läckte, så där var dä ett orginal, en för detta löjtnant, en väldigt klyftig, beläst, skolad karl. Han heta Hedelin å han gick kring - han hade ena väldiga lunter mä böcker å skrifter. Han kunna flera olika språk. Men han var - hade blive rubbad. Han bruka jämt gå opp där å lägga sej å han osa ihjäl sej där. Å jag minns att dä var två såna där luffare som osa sej som dom fick frakta ner te en bryggstuga. Dom fick hålla på två timmar innan dom fick liv i dom. Så gubbarna - farsgubben å dom - dom osa sej mycket där. Koloxid. Men dom klara sej. Dä var en del dom fick skjutsa hem iblann. Jag förstår inte att de där gubbarna kunna bli så gammal som slet så väldigt. Som smältarna som stog där i de där hettan å drag. Farsan var åttisju år han när han dog. Å Falk, gubben här, åttisex eller åttisju ... dom där smältarna som slet å for så illa. När dom blev ledig nära timmar då rodde dom ut. Då hade dom stuger ute i skärena. Små ruckel då dom ha spika opp. Då var dom ut å meta abborre då å fick nån fisk å så rodde dom å segla. Joodå.

Åren gingo och ... 1914 bröt det stora världskriget ut. Ja man måste skratta när man efteråt ser klart hur gamla Sverige hade det ställt med redskapen. Här levde arbetarna på halvrutten sill å morötter å rover som kom från Sydsverige, lastade på skutor å kom hit. Dom lossades på grindflakar å kördes opp te affärn. De var bara en affär här, brukshandeln, som bolage rådde om, å där handla arbetarna. Man sluta me den där brukshandeln när Kooperativa börja. Dom handla ju på krita mycke arbetarna då. Då var dom skyldig - då fick dom krav - allahop var skyldig nästan, dä var väldigt behov. Å kördes upp till källaren under bolagsaffären där det stuvades in, och där gick sedan gubbarna å petade med käppar för att om möjligt få tag i någorlunda frisk rova eller kålrot bland all rötan. Potatis, spannmål, fläsk, kött fanns inte. Det sålde fosterlandsvännerna, storadlarna å bönderna till das grosse Vaterland för grova pengar. Kall'te inte Tyskland då. Jag vet jag va mä å demonstrera i en bondsocken här. Å dom hade stybber i skogen, hemliga potatisstybber. Som dom skulle sälja till Tyskland. Dom fick hur mycke som helst. Tyskarna betala ju. Dä var rena - å likaså hästar. Dä var många svenska bondhästar som stupa i de där världskrige. De geck på nätterna å på dagarna å. Jaa - spannmål, fläsk å kött dä fanns inte dä sålde fosterlandsvännerna å storadlarna å bönderna till das grosse Vaterland för grova pengar. Kor å hästar skeppades över i stora mängder. Så på den tiden lönade sig jordbruket. Kom en utsvulten fabriksarbetare å bad att få köpa lite potatis eller lite spannmål slog bonden ut mä händerna å klaga att dom hade så nått ställt att dom nått å jämt hade till utsäde. Men alla var ju inte så hårdhärtade, utan försökte hjälpa så långt dom kunde, men få voro de. Hemliga potatislager lagrades i gömställen i skogarna å vid lämpligt tillfälle smusslades varerna ut till det blivande herrefolket ... från svenska folket ... ja dä hör inte hit, men dä var ju så. De var Tyskland över alles.

Men då var jag mä på ett jobb som jag kan tala om. Ja, det var tider. Så om man talar om det för den nuvarande yngre generationen så ljuger man. Det är bara överdrift. Här på cellulosafabriken malde dom pappersmassa till kreatursfoder. Jag var mä själv å provkörde första

kvarnen. När massan gick på cylindrarna, torka, så gjorde dom en ... på ändan så de där breda ... gick ner å de var taggar å knivar så de krossas så de blev alldeles som snöflinger. Å då var jag å en - han vart överingenjör sedan - å så en verkmästare som heta Forsman - vi var tre stycken vi å skulla ta unnan ... hade i papperssäckar. Å så var dom där mä kärra bönderna å körde ut å använde te kreatursfoder åt korna å hästarna. Å cellulosa dä betyder ju osmältbara ämnen dä. Utan dä blir bukfylla. Å så skaffa dom sån där melass å blanda i. Å djurena tyckte om de där. Dä var ju bukfylla. Dä fanns inte foder, utan dom föda dom på pappersmassa. Dä stog ju mycket i tidningarna om de där, dom var ju hit å fotografera å. Men jag va mä å körde de första fodersäckarna. Dä var ingenjör Sköld å farsan å jag.

Jag var själv mä på tillverkningen. Vagnslaster gick dagligen ut på landsbygden med denna osmältbara bukfylla. Jag minns att en fru ... försökte smi hop några pannkaker av de där men misslyckades ... Papperskulorna orsakade viss förstoppning. Tygerna och lädervarer tog också slut, och konstläder och papper och tyger med inblandning av pappersgarn kom i stället. ... en väldigt fin brun kostym. Sen var dä fest ute på ett ställe som hette Stjärnäs. Jag satte på mej den där kostymen jag å när jag var på festen börja dä på regna. Å när jag geck hem hade jag knäbyxor å armarna nådde hit. Dä var papper i tyge. De krympte. Jag tog den där kostymen å lag in i ett paket å gick där jag hade köpt den. Jag fick tillbaks pengarna. Men de var så fint tyg så. Såg så fint ut så, men de var papper, invävt papper. Å de tålde inte regn de där, blötas ju opp de. D'ä säkert de här. Å cigaretter fanns inte. Dä var skojare som hade cigarettсурrogat. Jag vet en som skicka efter å fick hit enris, enrisbark i paket. Var nå lurendrejare. Tobak, cigaretter ersattes mä surrogat av alla möjliga och omöjliga slag, ... å torkade körsbärsblad röktes som ersättning. Jag rökte körsbärsblad.

- Hur smakade det då?

- Ja dä va fränt men inte smaka dä som tobak - man torka dom å krossa dom å hade dom i pipa å rökte. Å hösallad torka man. D'ä ingen lögn de här, d'ä absolut sant. Skojare gjorde sig grova pengar på sina inblandningar ... å de andra världskrige som kom, de va ingen likhet. De var ju - de var ingen likhet mä de här andra, dä första. För dä fanns ingenting, de var svält. De var - på sulfafabriken så blir de en sorts avfall, de heter sulfasåpa. De blir alldeles som såpa de går an å använda å tvätta. Dä lukta lite utav'et. Dä var ju samma mä bonnhustrurna på lande. Dom hade ju mycket å tvätta, de var ju slut mä den riktiga såpan. Dä gick dä. Men då bruka vi gå avdusningen där de stora cisternerna koka, där knöck vi sån där såpa, hade såna där boxar dä, unikaboxar å öste i. Å så var de å ge sej iväg på bonnvischan för te försöka få tag i lite potatis eller nå mjöl. Pengar de hjälpte inte se, men hade man såpa å bonnhustrurna fick si de där, då kunna dom plocka fram nå potatis å mjöl. Sulfasåpa, dä var många dä stora familjer, dom hade inte ett matgryn hemma å arbete dä fanns inte. Ja bolage tog hem sån där, när de kom skuter mä sån där rover å foderrötter å gubbarna geck å plocka å dä va ruttet ... dä fanns ingen mat.

- Det verkar ha varit svåra tider.

- De där var hemskt. Jag vet morsan hon ... ärtmjöl, å de blir ju besk smak. Hon försökte göra pannkaker, blanda ut. Å jobbare fanns dä. Jag har vare mä å betala tjuge kronor kilo för smör. Å då ska man räkna på va pengarna var värd dä. Då var kronan i sitt fulla värde. Å jag blev bekant mä en affärskvinna. Hon hade kolossalt förtroende för mej, hon var lite jobbaraktig hon å hade en affär. Å hon var i förbindelse mä nå storbönder. Hon hade kafé. Å vi bruka gå dit på kvällarna, dom hade grammofon å skiver å kaffe finns inte, dä var ju surrogat dä. Å då man köpte kaffe där då feck man en cigarett mä kaffe. Dä var också surrogat. Å då ropa hon på mej å då sa hon, då var ju vi tre stora karlar hemma, brorsan å jag å farsan. Fråga hon hur de var, var d'ä svårt. Är de svårt för morsan. Ja de är'e ju tyckte jag, dä finns ju ingenting å få tag i. Jaa sa hon, d'ä oss emellan. Jag kan skaffa er ett kilo kornmjöl eller ett kilo smör å en fem kilo kornmjöl i veckan. Men jag betala två kronor kilo på kornmjöle också, å femton å tjuge kronor kilo för smöre. Men dä - dä va som man skulle ha hitta dä. Kom hem å tala om de där för farsgubben å brorsan så dom trodde jag ljög. Men jag tala inte om vem jag feck'e från men de var genom den där frun. Hon hade några stycken som hon hjälpte. Dä var knapphetens bleka stjärna dä. Fanns ingenting. Vägarne var ju full av arbetslösa, luffare.

- Ni som hade kontakter med det här torpstället då - var det inte lättare för er? Ni hade ju släktingar på den här gården, på torpet. Kunde ni inte få hjälp utav dom?

- Nää, dä var - dom hade nog fullt sjå å klara sej dom se. Dä var om man kom till socken där farsan hade svågern, där kunde man få lite iblann. Jag var ju dit själv å kunna få tag i lite brö å nå smör å mjölk. Å mjölk fanns inte här på bruket i. Vi gick opp te en socken här som heter Forsa, ja över en mil, gick vi opp å köpte mjölk å gick tebaks. Ja den här gumman hon var liten å vek, å hon å jag har gått å bure mjölk över en mil oppe ifrån Forsa. ... vi fick gå efter'na ... dä var alldeles slut mä allting. Dä var ju ingen likhet nu dä andra världskrige inte. ... var ju lite kortsystem nu å, men dä var ju så obetydligt. Men då fanns dä ju ingenting. Dä var ju bara förfalskat dä, surrogat å - ja ingen kan tro hur de var då mellan 1914 å 1920, ja te tretti. Dä var hårda år dä. Dä var då den där väldiga katastrofen var i ... i Amerika. När bankerna ramlar. Den som var miljånär ena dan var fattiglapp dan därpå å småspararna mista alla sina - sjönk ner alltihop. En katastrof över hela världen. Jaa.

- Ni gjorde väl militärtjänst också de här åren?

- Ja mitt under värsta tiden 1917 dä. Slogs om bröbitarna.

- Var kom Ni då någonstans?

- ... dä var halvtruten potatis dä. Den som hade längsta armarna kunna få tag i nån brödbit. Jaa dä var hemskt.

- Vad brukade mamma laga för mat hemma när det var bättre tider annars dä?

- Ja hon var ifrån lande. Hon - all köttmat laga hon till själv. Hon stoppa korv å hon kunna - ja, hon var ju från lande hon. Men då på den tiden - nu är dä väldig hygien - när jag tänker dä va fint dä är

på snabbköpena nu å förut. Tänk hur de var då. Då kom bönderna mä mjölkkrukerna, då de var normala tider, kom ifrån socknarna här å en å två mil å hade mjölkkruger på sina triller å ställde dom efter vägkanterna där folk fick hämta dom. Å där stog dom - iblann kunna dä vara surmjölk å. Men dä kunna vara så här mycke grädde kvar. Dä var inte nå mejerier som. Å så kom dä lantslaktare mä trilla, å där låg köttbitarna i botten på trilla å så kunna dä vara nån - ja, inte presenning, dä fanns inte, utan ett lakan över då. Å sen då kunna han stanna vid de här arbetarkasernerna då. Då kom arbetarhustrurna dit å då stod dom där å plocka å titta på köttbitarna å lag ifrån sej. De var inte frågan om nåra baciller då inte. D'ä här d'ä sant dä se. Jag såg ju själv hur fruntimrerna stog där å greja mä slaktarn å stog å skulle ha den där biten då.

- Hade ni hushållsgris i familjen?

- Jaa dä hade vi. Här mitt emot på gaveln där var dä väldigt mä gris-hus. Dä här har vare sämsta terräng som har funnes på hela Iggesund där vi bor nu här. Här var'e både storskog å sten. Nånting kolossalt dyra tomter här se. Jag har ju lekt som barn här. Men - dä var ju såna grejer å komma fram mä nu. Dä var rena morase här. Jaa - dä ser man ju om man går ikring å tittar, men - men grisar dä. Å likaså om frun ser från skolan där, den där stora skolbostaden. D'ä nybyggt nu dä simbad där nu å, dä ska va storskola, dä kostar ju miljoner. Där den skolan är, där hade folk grishus. Där hade dom byggt sina - ja - nästan allahop här hade grisar. De var dom ju tvingade om dom skulle få nån mat. Men annars var'e slaktare ifrån bonnvischan då som kom.

- Och det skulle saltas ner det där köttet då?

- Ja - jag minns morsan när jag ... fick hjälpas åt å likaså sånt där fjälster då - tamar - å korvhorn då. Hon var enastående. Sån korv som hon laga till, dä kunde man inte få i affärerna. Näej, hon var enastående på dä vise. Men dä var nog svårt för henne när vi kom hit se. Å likaså te väva. Hon hade såna där stora rännstolar då, kom kärngarna från alla håll å kanter å skulle ha ...

- Var kunde hon ha plats för vävstolen någonstans då?

- Ja dä var i köke dä. Dä var inte mycke plats sen ä. Dä var te flytta ut borde dä, vi hade bra stor farstu. Men den var stor den där. Joodå - dä fanns inte nån lokal, annan lokal ä. På sommarn möjligtvis på vinn. Var ganska stora vindar te kunna hålla till å ränna där. Kalla dom de där för. Å så vävstolar å satt å vävde, dä var ju så trångt så dä var nånting. Ja, dä var te ligga på golve dä.

- Ja jag tänkte just fråga hur ni fick rum alla barn.

- Ja dä var golvlägga dä se. Dä var nästan i var familj se. Var ett rum se.

- Hur hade ni möblerat i det där rummet?

- Jaa dä var som en gustaviansk säng å så var'e nån soffa å så stolar å bord. Dä var just inge mer. Å så var'e konungahuset på väggen. Jaa, dä var - ja en vebänk förstås som dä var te hålla full jämt.

- Hade ni matkällare som hörde till bostaden?

- Ja matkällare var'e. Då var ganska stor matkällare i bottenvåningen. Där hade dom sina olika dörrar å - bra källare, genom att de var - när dom byggde de där kåkarna där, var inte nå cementering utan var slaggtegel som dom laga till på järnbruke. Ja hyttan, där järne kommer å är smältat å så blir'e slaggavfall där. Då rann då ut i en mynning å då hade dom mått utav järn, vi säger våder, å ställde å då rann de där slagge ner i den där lådan, å när han var full då var'e te flytta unnan å sätta dit nytt - då blev de slaggsten. Å dom var ungefär den här storleken i längdenå som fyrkantig. Då finns ju gårdar kvar oppi som är - dom använde de där ... i kåkarna.

- Så det blev bra matkällare utav det?

- Jaa, då blev - då var ju väldiga grunder ... jag hörde aldrig dom klaga men - råttor fanns då ju nånting kolossalt förstås. Jaa. Stora, dom var som små katter ... då kunna vem som helst ha gevär på den tiden. Jag vet vi hemma - hade en brorsa, han dog i Gävle nu, begravdes förra lördan, han hade vare inom polisen han ... å var styv skytt. Han var - hade en fem, sex gevär hängande på väggen, Remingtonare å hagelbösser å kunde gå å skjuta då.

- Så ni jagade mycket?

- Jaa, for å jaga. Var småpojkar vi förstås, men.

- Fick man jaga på bolagsskogen då?

- Jaa, då va inte så noga då - då var då inte. Då var då inte.

- Fiskade ni mycket också?

- Fiska? Jaa - jag låg ju ute jämt jag då. Nu på senare tid fiska jag bra mycke. Hon var väldigt intresserad hon. Var fullt ut sjöman hon. Joorå. Kastspö, då börja jag på mä. Då vart jag ganska driven i. Då kan man ju nästan få hur mycke som helst om man kommer på dom mä kastspö. Men jag meta ju å nåt hade jag å mjärde å. Då ä väldigt kolossalt mä sommarstuger här ute i skärgårn. D'ä fulla skärgårn.

- Jaså är det det?

- Jaa. D'är ju hundratals båtar. Motorbåtar å.

- Men redan då, vid tiden för världskriget ungefär, när Ni växte upp menar jag, så fanns det dom som hade sommarstugor där ute utav arbetarna?

- Jaa, då var'e. Då var mycke de här smältarna som jobba på järnbruke. Var ute där å fiska - fiska abborr då å gädda. Då var sköta fylla då. ... men då var'e ingen semester eller nånting, utan då var - dom skulle slita mellan arbetstiderna då, å då var ganska långt ut dom där stugerna. Sitta å ro. Inga motorbåtar fanns då ju då.

- Nej, jag kan tänka det.

- Nej, blev ju senare.

- Vad var det för typ av båt man använde då?
- Ja dä var eker, snipar som man rodde då. En del hade större snipar för dä kunna vara två par årgångar vill sälja.
- Vilken fiskeutrustning hade man i vanliga fall?
- Jaa dä var ...
- Hade man långrev?
- Ja dä lag man ju ut, långrev ja. Å så var'e nät, abborrnät å siknät å. Dom va en tjugufem-tretti meter. Många utav de här gubbarna kunde binda nätena själv. Jaa. Väldigt fina såna där nät, d'ä enastående fint dä. Ja dä var väl - daggmåsk, jag plocka mycke jag te långrev då. Men dä var långt - man skulle ganska långt ut å sitta å ro förstås. 1923 då skaffa jag mej första motorbåten. Köpte fiskarbåt, han var tjugesex fot lång så hade'n en fotogenmotor. Geck som en symaskin. Kunna gå i va väder som helst. Då gick de bättre å komma ut.
- Ja det förstår jag.
- Hade ju stuga, jag byggde stuga å.
- Gjorde Ni det?
- Låg ute hela somrarna då jag. Åkte mellan arbete. Då jobba jag på fabriken, så jag låg ute å jag hade närapå en timmas gång må motor ifrån Sylarna till fabriken. Dä var te stiga upp i tid då å kusa i väg. Iblann gick dä sjö så man - dä va te klä på sej dä, ge sej i väg hur än dä va.
- Men det var skönt att komma i väg och bo där ute?
- Jaa, dä va alla tiders dä. Hon trivas inte - hon skulle vara ute hon.
- Kom hon här ifrån Iggesund, Er fru?
- Jaa hon är - d'ä vallon, d'ä vallonsläkt henne, som var inflyttad från Belgien under Gustav II Adolfs tid. Tog in smeder då från Belgien. Så hon heta Arousell i flicknamn. Jo hon dä var - hon visste inte hon - jag har vare ensam i nie år jag nu. Då var nie år på misommarafon sen vi begravde henne. Å då hade vi vare å hållt på mä båten å mönja å gjort i ordning å då sa hon dä "te söndan därpå när vi kommer hem ska vi sätta i båten å fara ut". Å vi satt å drack kaffe. Hon hade väldigt högt blodtryck ... men ett väldigt humör, morsk å - vi satt å drack kaffe å då - hon börja på famla, hon tog sej - nå d'ä bäst jag går å lägger mej ... tre dagar efter var hon dö. Fick mycke sträng hjärnblödning. Joorå. Jag har inte haft - inte nån te hjälp. Jag har skött mej själv.
- Har Ni det?
- Jaa jag har aldrig haft - iblann när sonhustru har vare hemma en par gånger som hon har kunna städa. Å då har jag kunna städa före å då har hon kunna börja på städa på nytt efter.

- Så Ni har ingen hemsamarit?
- Nää jag vill hålla på själv. Jag lagar mat å grejar å så är jag ut å vattnar iblann å dammsuger å torkar bort lite damm å.
- Det är bra gjort tycker jag.
- Jaa - dom är förvånad en del fruntimmer.
- Ja, det tror jag säkert.
- Dom klaga så nog när jag blev ensam, genom att hon var väldigt mycket för mej. Jag fick aldrig göra nåt hemma jag se, hon skulle sköta allt. Ja - hur jag skulle klara mej, "du som var så bortskämd". "Hon som stack allting i händerna på dej." Jag vet - om jag skulle ha ett par skor då gick hon å köpte dom. Jag behöva inte - ja hon var på då viset. Jag menar, hon var för hemmet bara. Hon var inte direkt intellektuell men hon var praktisk å aldrig läste heller. Hon var motsatsen till mej direkt ... d'ä kanske är bra dä.
- Ja, man kompletterar varandra då.
- Ja.
- Vad hade hennes pappa för yrke här på bruket då?
- Han var sågbaldsarbetare. Då var en fabrik där dom tillverka sågblad, å där var han i många år. Sågarverkstan kalla dom för. Nu har dom öka ut där så nu förkromar dom å dom skickar över hela världen såna där stora klinger, sågklinger å - ja, huggmaskiner å. Då var han som var - han var utav vallonsläkt.
- Hur lärde ni känna varandra då?
- Ja jag var ... jag har väl inte alls villa gått nå långa vägar. Vi bodde i närheten för varann.
- Ni har känt varandra länge då?
- Jaa ... så nog visste jag va jag gav mej in på när jag gifte mej allt. Vi kände ju varann ... näärå, dä - d'ä lite svårt när man blir ensam. Man brukar säja åt mej, tänk om Olivia ha leva å fått vare i lag mä dej nu. Då har ju var'e bra. Men - hon var väldigt känslig utav sej. Om hon skulle till exempel ha gått igenom den där hjärnblödningen å hon skulle ha blive rubbad - jag menar om hon skulle ha blive lam, å hon ha vare klar i hjärnan å hon skulle ha - ja dom har ju sjukhus för såna där, i Ljusdal har dom ju här oppe för såna här - ja, blir lam å så där. Ja hon ha blive - hon ha inte stoppa för dä. Hon har ju kunna blive rubbad å blive lam å å inte känt igen'en. Så dä var ju bra att hon feck.
- Ja, det kan vara skönt när det går fort också.
- Ja man vet ine. Men hon dog så lugnt, jag tror inte hon hade - dä kan ju hända att hjärnan blir förlamad. Känslorna kommer ju därifrån, jag tror inte hon hade nå smärter eller nånting. Då tror jag inte. Men - d'ä mycke såna där fall, mycke såna där nu, hjärtinfarkter å.
- Ja, det är det.

- Folk dör ve femti å femtifem år. Dom förstör luft å förstör vatten å förstör jorden. Den här kulturn - jag har skrive dä - den här kulturn kommer te förorsaka jordens undergång om man fortsätter nu, mä dessa hemska djävulska uppfinningar. Man ska räkna på dä, experter - jag har läst de där amerikanarn som skrev den där boken Jag är rädd en atomforskare. Om dom skulle placera ut vi säger förti utav de här stora vätebomberna som är på en tretti-förte megaton - en megaton är en miljon ton - på vissa punkter över jorden, så skulle hela jorden å allt organiskt liv utrotas. D'ä hemska saker.

- Ja, det är fruktansvärt.

- Jaa. Jag skriver dä att jag tror nästan att det nästan vore bäst för mänskligheten att dom ha fått vare kvar i grottstadiet.

- Ja, men det var väl litet hårt?

- Ja - dom hade klubber å bodde i grotter å så gick dom ut å knacka en kanin i skallen. Å hade djurhudar på kroppen. Ja man kan fantisera mycke.

- Ja visst kan man göra det.

- Jag har tänkt många gånger - jag har tänkt när jag börja på skrive att jag skulle göra skisser, teckningar till de där. Jag vet'e sjutton hur dä går te. ... d'ä så mycke som jag är intresserad för. Jag har sluta å följa tidningar, jag vet inte. Dä var konstigt, förut när jag gick å arbeta å hade ont om tid, då kunde jag sitta å måla å rita. Jag hade mycke, men sonhustru plocka åv mej alltihop hon. D'ä bara skräpe jag har kvar. De där gjorde jag på skoj. Jag höll på skoja mä en. D'ä olja de där ... få fram nå stämningar ... men hon sonhustru hon kassera - jag bodde inte här förut utan jag bodde på norra Iggesund. Jag hade slängt ut den här - ja jag hade laveringar å akvareller som jag hade rulla hop å lagt ut i vebon ... jag ana ingenting. De där låg ve en hyvelbänk. Å så kom jag till dom - dom bodde i Sundsvall - å då såg hon så full i sjutton ut. Kom ska du få se. Ja hon hade vare i vebon å knyckt å rama in, kosta på. Jädrar anamma, men blev förbaskad. Jag blev förvånad själv, dä såg bra ut.

- Ja det tror jag det, när det kommer i ram.

- Joo ... som jag sa åt na, hörrudu de där får du ta ner sa jag, för den där har jag kassera. Nää - dom var bäst, dä jag tyckte var sämst.

- Bodde ni på norra Iggesund, sa ni? När kom ni dit?

- På norra? Jag gifte mig 1920 å sen flytta jag in då - då var dä nybyggt där å dä kallas för bläckhorne. Dä var en ny sorts typ utav viller. Först var dä mera kasernlikt, efter järnvägen. Så minska dom nästa rad en meter mindre, dom gjorde en tusen kronor på byggnation. Sen blev dä mera som i villastil ... ja jag kommer inte ihåg va de där take heter - ja dä är, take är så, å så vare väldigt - själva ingången, entrén, var snickarglädje. Nu har dom byggt om dom till tjänstemannabostäder. Å byggt om dom till två lägenheter nu. Nu är dä bad där, dä var inte bad när jag var där, utan dä var för trångt. Då var vi fyra familjer där. Dä va 1920 dä, då var dä nybyggt, då flytta jag in.

- Hurdan lägenhet var det där då, var det ett rum eller rum och kök?
- Då var rum å kök där, då var då. Då när jag kom dit, då var då inte nån klosett utan då var då utedass å så vedbod då å så var'e källare där utom - ja, källare fri. Men 1956 - jag var mä å jobba där å tog hål på väggarna då drog dom in ledningar - ja, värmeledning då. Å så fick vi kylskåp. Då va femtisex då. Å jag flytta hit sextiåtta.
- Så dom där - byggdes dom nya då när fabriken kom?
- Jaa. Då byggdes nytt. Likaså då här efter järnvägen, hela raden här järnvägen går, där byggdes ju fabriksbyggnation. Å så likaså Krylbo dom kallar, där byggdes.
- Behövdes det så många nya lägenheter då?
- Jaa, då blev ganska mycke folk på fabriken. Då var ganska stor fabriksstyrka då. Var väl nästan mer då - d'ä ju så rationaliserat nu så. Ju mer dom tillverkar, ju mindre arbetare är de. Dom trycker bara på nå knappar. Men då var de ju mycke manuellt arbete, de var ganska stor arbetsstyrka ... då var mer än d'ä nu se. Jaa, då var'e.
- Vad var det för olika arbeten Ni hade på fabrikerna? Det skulle vara roligt att höra litet mer om det där, tycker jag.
- Ja då var allt möjligt då. Sedan när jag kom från pappsaln då kom jag i gjutarjobb, i form å betong ...
- Vi höll på att prata om Era arbeten Ni haft, och då sade Ni att Ni hade varit gjutare.
- Jaa - jag var i pappsalen ... å jag var i kalkugnen också. Jag villa ut då ifriskaluften. Då hade bolage - när dom har byggt nu så har dom haft firmer som har gjort alla större arbeten - men då hade vi - hade bolages egna byggubbar ... te blekningskar å torn å så där, så vi var en åtta nie man. Var ganska intressant jobb, å då var ju - tjuåtta tretti meters höjd ... då var gjutningar å spikningar. Då var intressant. Men - ...
- Var det något mer Ni hade där som vi skulle titta på?
- Nää ...
- Ja hur var den? Ni gick i skolan här förstår jag.
- Jaa ...
- Var det varannan dagsskola på den tiden?
- Jag kommer inte ihåg. Nää, jag tror vi gick varje dag, jag tror då. Ja då viktigaste då, då var att man kunna lära sej katekesen, då var de viktigaste då. Man skulle kunna läsa den som ett rinnande vatten. Å så att man skulle lära å akta överheten, stå mä mössa i näven. Då var'e. Sen var allt bra, om man var underdånig. Ja vi lärde oss de fyra enkla räknesätten. Nödtorftigt läsa å skriva. De som hade lust å fallenhet för vidare studier hade svårt på den tiden att förverkliga detta. Bibliotek t.ex., fackkunskap, matematik, historia och språk m.m. i den omfattning som finns nu, även i mindre samhällen, fanns ej då, ej heller handels- och verkstadsskolor och så ställde även ekono-

min hinder i vägen. Fattigdomen i hemmen var stor och det var för grabben, sedan han gått och läst - ja, konfirmerats, det kallar vi för läst här - för prästen, läst färdigt för prästen, att slänga läs- och studielusten åt sidan, försöka få ett jobb för att hjälpa till med familjens försörjning. Undantag fanns ju, men de voro få, som hade energi och förmåga att studera vidare under stora umbäranden och ekonomiska svårigheter. Tänk nutidens ungdom, vilka resurser för den som vill komma fram. Men det ser ut som om större delen blott vill roa sig, åka bil eller knarr, låta hårmanen växa ned över ögonen, skutta som vildar i urskogen när de håller på med något som de kallar dans, bräka engelska eller amerikanska, vråla "ye ye ye" och få byxorna avdragna av skrikande och hysteriska småjantor utan hyfs och bildning, verkar det. - Jag har inte skrivit om knarket. De där skrev jag nog när man såg på TV när den där - ja, jänterna höll på riva kläderna av'en, om de var Tom Jones eller ...

- Men det fanns väl ungdom utav båda slagen förr i tiden också?

- Det gjorde de. Det finns fin ungdom nu å. En fin som jag hört de va en översättning från BBC de. De va en engelska, hon var arton år, som - då när de här krige nere i Nordvietnam. Jag tänkte dä, när de finns såna flicker, då finns de hopp. Hon fördömde krige naturligtvis, å hon sa - hon mena på de att här står vi å här tänker vi att hurra va vi är bra, men när gaterna blir full med stämpade barnlik och det brinner i kåkarna som det gör nere där, då kanske vi börja på inse vilket vansinne det är ... det var så klart och koncist. Ja det finns fin ungdom nu, det gör det, men jag tycker att det är för liten procent i förhållande till alla dessa miljonskolor dom bygger åt dom och kostar på. Eller hur? De är - de har blive för fritt på nå vis, dom har släppt disciplin lös. Jag är inte för aga - vi satt å resonera en kväll nära familjer oppe i Sundsvall där. Å då var då en kvinna där, hon har två fina jänter å hon är fin själv å, å hon tala om hon hade fått klått dom. Jaadu sa hon åt mej - för vi är bekant, om hon är trettiåtta år, väldigt trevlig människa - eller hur, du har väl fått dängt Harry bra många gånger - pojken min. Jag har aldrig rört han mä en hand jag. Han får tala om själv. Nää, dä har vi inte, men jag fick nån lugg ibland utav morsan, men jag har aldrig rört'en. Men de finns dom som inte har respekt för nå annat än aga. D'ä individuellt de där. Men jag tycker d'ä eget i alla fall - om vi går ifrån bibeln, de religiösa jag säger. Dom har tage bort agan i skolerna. Dä finns ju personer, lärare, som inte duger till lärare. De går å att aga en barnunge på många sätt. Jag menar då man agar genom upplysning å. Å de stog ju så här i bibeln: Ja ve den moder och fader som inte agar sitt barn. De stog ju dä. Ja. Att ve, står de, denna moder som inte agar sitt barn utan låter det växa opp utan hämningar. Jag kommer inte ihåg vilket kapitel, de står i alla fall. De står i de här - ja, Salomos ordspråksbok. I alla fall så - ska si etter om jag har skrive nå mer. Dä gör desamma, dä tänkte jag själv. Jag satt å såg i TV när dom intervjuar knarkungdomar, å dom satt där å tala den där slangsvenskan. Jag vet jag är ju inte nå språk, men jag menar de, man hör slangen. Men man fick inte si ansikte på dom. Å där satt dä - en gång var dä en ung kvinna, men nu var den en reporter som intervjuar två stycken. Å de var nånting kväsigt. De hördes ju att dom var mulliga att dom blev intervjuad å att folk satt å såg på, flera hundratusen. Å naturligtvis den där mentaliteten, likaså hos dom, så att om de var nära - två stycken som såg de där nu, två såna där jänkisar - hörrudu Kalle, såg du i TV i går kväll? Ja jäklar, jag ska ordna jag å så jag får komma in å - de där var nå storslaget dä.

Jag tycker de där var ju reklam de där, te framhålla de där. Å likaså var de en ung reporter nu, en kvinna - ja, hon var lika ung som frun är - å intervjua dom som var internerade, fångar. Å dom klaga på mat å dom klaga på allt möjligt. Men dä får dom inte göra enligt lagen. Men jag väntar jag - ha då vara rätt skulle hon ha sagt som så: va sitter ni inne för? Där satt de ju knarkare å tjuvar å rånare å de verka precis som dom skulle vara oskyldig - att dom satt inne för dom ha knyckt biblar. De där tycker jag håller på spåra ur. Eller hur?

- Jo, det ligger nog mycket i vad Ni säger. Jag har sett ett sådant där program själv ...

- Dom daltar lite för mycke. Å så går dom ihop å så bildar dom - de säger - hela gäng, å samtidigt så blir dom frigångare å så när dom kommer ut så begår dom de ena dåde efter de andra. Nää ...

- Men hur var det förr då?

- Då var de hårt. På 1600-talet, om jag går så långt tebaks, om de va en som geck å blev tagen för stöld då, då feck han spörapp å blev han tagen på nytt, då högg dom utav en hand på'n. Å så feck dom sitta inne i mörk arrest på vatten å brö. De va inte mycke å klaga på de. Dom bruka säja att dom satt inne på vatten å brö, dom fick inte nå annat.

- Men hur var det med ordningen här på Iggesund när Ni växte upp då?

- Jaa, ordning - jaa, jag var inte - jag erkänner, jag var inte - men de var ju så, man gick å arbeta tie, tolv timmar om dan, å när lördan kom, när de vart kväll då, vi säger på lörda helg, på sönda - ja man kunna ju slå sej lös. Men jag menar - nu håller dom ju på hela veckerna ungdomen. Dom är så upplyst nu ungdomen. Å jänter å pojkar är ju lika. Spritar å knarkar.

- Jamen sprit, det hade väl ni också?

- Ja dä hade vi. Dä var riktig sprit dä, var kronbrännvin dä. Men jag menar - jag säjer - ja, jag erkänner ju - jag var bra i farten. Jag spela dragspel på baner å dansa har jag inte vare så dum, om jag får säja själv. Å festa. Men - jag är inte nån nykterhetsfantast, men jag har inte nå begär. Men kommer jag i ett gäng, nog kan jag ta mej en nubbe om jag blir bjuden. De kan gå månader, vecker ... så jag tycker - men de där alkoholism, de måste vara en sjukdom. Den ena kroppen är inte lik den andra.

- Men det var väl mycket spritmissbruk förr - var det inte det?

- Ja dä var bara - när dä va slut på arbetsveckan ... dä var ju - ja, dä blev ju slagsmål. De var olika kategorier te exempel, de var järnbruksarbetarna, kalla dom för sotkånkare, å så var'e ifrån bondsocknarna. Å dansbaner i den form som finns nu, var dä inte då förut ä. Kunna dansa på nån loge å så där då. Å kom dom ifrån andra byar då blev dä nappatag. Kunna vara lite vars.

- Här på Iggesund så hade ni ju järnbruket här och fabriken där nere. Blev det motsättningar mellan ...?

- Ja, sen fabriken kom, dä var före fabriken dagar. Där fabriken är, där var de en s.k. kolugn, där dom laga i ordning tjära. Å den var

flera våningar hög den där. Där hade dom kolmiler. Å dä var mycke värmlänningar som hade komme hit som hade hand om de där jobbet. Så - å då - ja å så var dä norra Iggesund, dä var också - dä blev såna där små, om dom möttes blev de alltid nå nappatag - de blev såna där byslagsmål.

- Hade ni öknamn på varandra också?

- Ja dä var bruksvävare eller sotkokare å på norra var dä bytaller ... dä var såna där namn. Å likaså ... där var de stormarkna varje höst. Förut var de kreatursmarknad, hästar å kor. Å då kom de hästhandlare å bönder ifrån alla socknarna ikring. Så när man for hem då när de va slut på marknan, så kunna dä vara hästar å gigger en trettifem-förty i rad å då hade dom löshästar. dom hade bytt åt sej hästar då. Hade fastbundna då vi grimskafte i giggarna. Å då bruka vi - vi var ju småpojkar, d'ä längesen de här. Då kom dom ju å körde i sken då å då var dom ju sne då. Var bönderna från socknarna å va en väldig fart. De var ruschigt då också. Men de var isolerat Iggesund då. Om man skulle in till stan så skulle man ju gå. Men då - inte va en mil nånting å gå. Jag vet vi kunna samlas här nere ve brukshallen vi kalla, dä var ju bio här ibland å, de var sån där ambulerande. Å de var där kyrkan är nu, kallas för Auditorium när de byggdes, å på gaveln här stod de i upplysningens tjänst byggdes detta hus år 1903. Jag minns vi bruka springa å leka på grund när dom hålla på bygga de där. Där hade dom biograf. De har ju blive kyrka på senare år. Å jag kommer ihåg, de var inga reservutgångar, utan de var - te salen var de en stor ingång då, entre, å där mitt ibland fanns den där biografapparaten. Om de skulle ha tage eld. Ingen ha komme ut. De var inte mycke noga. Men sedan blev de ju reservutgångar. Å ibland hade dom den där apparaten oppe på läktarn. De har ju blive samma förhållande om de ha slage eld ... joodå.

- Vad fanns det mer för nöjen här då som man kunde åtnjuta?

- Ja dä var - dä var inte nå andra nöjen än då när dom byggde fabriken, då byggde dom ett Folkets hus. Å d'ä rivet dä. De var ungefär - ja neråt bygden till på vänstersidan. De var en sån där, om jag säger rotunda, runt. Där var en väldig fart, där bruka vårfesterna vara, å där var de en väldig fylla.

- Vilka årsfester då?

- Ja fackföreningen hade årsfester. Men dom hade ju andra tillställningar å. Sedan byggde dom de här nya, stora Folkets hus. De var en kusin till mej som var byggmästare på de ...

- Har Ni varit aktiv inom fackföreningen?

- Har jag ja? Ja inte alltid precis, men jag har vare mä många år, jag var ju mä så jag blev ju hedersmedlem. Men - i början, när jag var yngre - jag menar ungdoms, då var jag ju mä lite. Men så kom jag ju ifrån Iggesund.

- Vad var det för ungdomsverksamhet menar Ni?

- Ja de var socialdemokratiska ungdoms. Lite vänsterriktat.

- Vad hade den för verksamhet då?

- Ja då var politisk då också, hade sina - då var vänsterinriktad. Stormklockan var huvudorgane om man säger de.

- Var det någon agitation här på bruket då?

- Jaa - de var'e ju, olika gånger. Å när de här Adalstragedien var, när dom sköt där, då var de en sjöman ifrån Småland som blev skjuten oppe här. Å den frakta dom hem landsvägen mä bil. Å då samlas vi här ve station flera hundra, å när dom kom så var de hundratals i följe å. Då var de hett. De var väldigt - då var de nog fara för nära på uppror höll jag på säga. Dom skulle skicka militär dit från Gävle å då fick dom order om att dom skulle blockera järnvägen ...

- Har det varit strejker och tvistigheter här på bruket någonting?

- Nej de har inte vare nån strejk här sen 1932. Men då gick de närapå ett halvt år, sex månader. Inte inom cellullosan heller, men järn å metall var'e föll strejk senare. Jag kommer inte ihåg om dom här järn å metall här var me ... De har vare fred bra länge.

- Men innan dess menar jag, på 20-talet, hur var det då?

- Ja då var de lite strejk då å då. De fanns ju syndikalister här å då, syndikaliststrejk, de var såna där mindre sammandrabbningar. De var ju hårda tider på 20-talet å, 20 å 30. Arbetslöshet å - jag vet de kom unga pojkar å fanns inte arbete å få. Å de kom - dom fick inte komma in på industrin. Dom villa ju ligga nånstans. Å de var ju nästan hot om sparken om man hjälpte dom, försökte smyga in dom. Mendegjorde vi ändå, synd om grabbarna. Vägarna var ju full.

- Hur var det med arbetsförtjänsterna då?

- Jaa - då var nog si å så de. De var inte direkt nå stora arbetsförtjänster. Dä ju avtalena - de blir ju uppgjort ve avtalena de se. Dä - sällan nå ackords - de kunna vara nå ackordsjobb, jag menar för utearbetare. Fria arbetare som inte tillhörde driften kunna ju få nå ackords iblann.

- Ja jag var kolpostrare ... på kranen. Å fönda när sol å mån nå en stuga ... kring den där öppna pipen ... Å sen så som jag - ja skift, skiftgång var de. Sönda å. Jaerå. Jaa å så ...

- Vad fanns det för olika arbetare i stugan då?

- ... ja då var olika som jobba i stugan ...

- Vilka var det som jobba i hyttan då?

- Ja de var olika gubbar där å ... å så var jag i kolhus ått år ... ja som jag kom fanns en te hytta igen ... å så som jag te Petrus i valvirket å var nå den längan å bar järn å sånt där ... när hytte stog fick jag vara på slotta under rättare. Å. De fick vi.

- Så den gick inte året runt, hyttan?

- Åhå - hon stog iblann den reparera då för den stog iblann å väste laga'ne då. Vred den när då en hytte, men den andra gick hon ändå.